

16. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Z badań archeologicznych w Niani”, t. 8, s. 17-22.

17. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

18. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

19. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

20. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

21. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

22. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

23. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

24. Wyniki badań archeologicznych terenów gminnych: Niani, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 13, s. 541-569.

BADANIA ARCHEOLOGICZNO-ETNOGRAFICZNE NA TERENIE GWINEI W 1973 R.

W końcu 1972 r. udała się do Afryki Zachodniej polska ekipa naukowa w celu kontynuowania badań w Niani na terenie Gwinei¹. Z ramienia Muzeum Narodowego w Szczecinie, które zorganizowało wyprawę, wyjechali: dr W. Filipowiak — kie-

¹ Wyprawa w latach 1972-1973 była trzecią kolejną zorganizowaną przez Muzeum Narodowe w Szczecinie. Poprzednie odbyły się w latach 1965 i 1968. Por. W. Filipowiak, *Niani — wczesnośredniowieczna stolica królestwa Mali (Afryka Zachodnia)*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 1966, z. 5, s. 83-96; tenże, *L'expédition archéologique polono-guinéenne à Niani (Guinée)*, „Africana Bulletin”, No 4: 1966, s. 116-127; tenże, *Średniowieczna stolica Mali w świetle źródeł pisanych, ustnych i archeologicznych na tle zaplecza gospodarczo-politycznego*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 13: 1967, s. 541-569; tenże, *Contribution aux recherches sur la capitale du royaume de Mali à l'époque du haut moyen-âge*, „Archeologia Polona”, t. 10: 1968, s. 217-232; W. Filipowiak, S. Jasnosz, *Rozpoznawcze badania archeologiczne w Niani (Republika Gwinei)*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 11: 1965, s. 739-749; W. Filipowiak, S. Jasnosz, R. Wołągiewicz, *Polsko-gwinejskie badania archeologiczne w Niani w 1968 r.*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 14: 1968, s. 575-620.

rownik ekipy, i mgr B. Szerniewicz, natomiast ze strony Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, po raz pierwszy uczestniczącego w tych badaniach, mgr W. Bender. Badania prowadzone były przy współpracy z Ministère de la Recherche Scientifique et de la Documentation Nationale w Conakry. Dla realizacji szeroko zakrojonego programu prac terenowych oraz zgodnie z wieloletnią umową międzynarodową wyłoniona została już na terenie Gwinei mieszana misja polsko-gwinejska. Ogólny nadzór nad działalnością misji powierzony był w 1973 r. geografowi dyr. S. Tall'owi. Ponadto ze strony gospodarzy w pracach terenowych podjętych przez misję uczestniczyli: archeolog O. Diallo, dyrektor Musée National w Conakry M. Diallo, wykładowca historii z Institut Polytechnique w Kankanie L. Bah, badacz folkloru C. Kemoko oraz inne osoby.

Badania terenowe w Niani trwały dwa miesiące. Obejmowały one prace wykopaliskowe na dwóch stanowiskach (stan. 1 — Stare Miasto i stan. 32 — cmentarzisko kurhanowe), gromadzenie materiałów do studiów nad strukturą społeczną i kulturą materialną współczesnej wsi Niani² oraz poszukiwania inwentaryzacyjno-powierzchniowe. W obrębie stan. 1 założono dwa wykopy: jeden w nawiązaniu do odkrywek z 1968 r. w miejscu odślonięcia zespołu zabudowy mieszkalno-gospodarczej³, drugi w części stanowiska zwanej tradycyjnie „dzielnica królewska”. Ogółem przekopano teren o powierzchni 1200 m².

Na cmentarzysku przebadano⁴ pięć mogił, stanowiących jeden zespół składający się z trzech kurhanów i dwóch towarzyszących grobów płaskich. Szczególną uwagę w tym zespole zwracają kurhany zawierające pod nasypem wykute w skale groby szybowe z komorami. W wyniku archeologicznej penetracji terenu ujawniono dalsze stanowiska wskazujące na obecność otwartych osiedli, cmentarzysk, miejsc produkcji hutniczej oraz zagadkową, trudno dostępną jaskinię oddaloną ok. 3 km od wioski. W sumie wraz z dawniej wykrytymi obiektami ilość stanowisk zarejestrowanych w rejonie Niani obejmuje 50 punktów rozsianych na rozległej równinie otoczonej z trzech stron wzgórzami Bonkelé, Daouleni i Niani Kourou, z czwartą zamkniętą rzeką Sankarani, dopływem Nigru.

Naczelna problematyka badań archeologiczno-historycznych skupia się wokół dziejów stołecznego ośrodka średniowiecznego państwa Mali, który na podstawie arabskich przekazów pisanych (Al-Idrisi, Al-Omari, Ibn Battuta) i ich konfrontacji z wynikami badań archeologicznych można już obecnie w sposób przekonywający lokalizować na terenie rozwiniętego centrum osadniczego w rejonie Niani. Okres szczególnego rozkwitu przeżywało królestwo Mali i jego stolica w XIV-XV wieku przede wszystkim w czasach panowania Mansa Moussy. Prężne skupienie osadnicze w zasięgu wspomnianej równiny, rozpostartej na lewym brzegu Sankarani rozwijało się począwszy od VI w. n.e. w znacznie wówczas dogodniejszych warunkach środowiska naturalnego⁵. Panuje przypuszczenie, że mimo tych sprzyjających okoliczności centrum państwa Mali znajdowało się w początkowym o-

² Rezultaty badań etnograficznych prowadzonych przez mgr. B. Szerniewicza zostaną omówione na innym miejscu.

³ Por. Filipowiak Jasnosz, Wołągiewicz, *op. cit.*, ryc. 3.

⁴ Pracami wykopaliskowymi na terenie cmentarzyska kierował O. Diallo przy konsultacjach dr. W. Filipowiaka. Cmentarzysko zostało odkryte w 1968 r.; por. Filipowiak, Jasnosz, Wołągiewicz, *op. cit.*, s. 604, ryc. 44.

⁵ Por. A. Kawalec, *Próba rekonstrukcji stanu gleb i rzeźby terenu w dolinie Niani w czasach średniowiecza (Porównanie ze stanem obecnym)*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 14: 1968, s. 649-691.

kresie gdzie indziej, zapewne na terenie regionu Dodougou (Kiri, Tabou)⁶. Instalacja centralnego ośrodka władzy na terenie Niani nastąpiłaby z kolei być może za panowania Sundjaty w XI w. lub dopiero w XIII w. U podłoża prosperity centrum osadniczego w rejonie Niani oprócz hodowli i rolnictwa leżała produkcja hutniczo-kowalska, masowa eksploatacja złota z bogatych niegdyś złoża miejscowych i rozwinięta wymiana handlowa. Na równinie Niani przecinają się główne drogi handlowe, których tradycyjne nazwy „droga Mandingów” (Manding Silà), „droga białych” („Sedekoule Sila”, „Sarakole Sila”) i „Bagboa Sila” wskazują na ich dalekosiężny charakter. Rozległe kontakty wymienne i wpływy potwierdzają źródła archeologiczne z Niani. Niektóre wyroby, jak np. przeszłiki, pojawiają się tu w XI wieku i mają związek z uprawą bawełny, która rozpowszechniła się na terenach położonych na południe od Sahary wraz z arabską penetracją Islamu. Wcześniej są one notowane w dawnym ośrodku stołecznym średniowiecznej Ghany, Koumbi Saleh (na obszarze Mauretanii)⁷. Także w ceramice można zaobserwować wpływy północne i północno-zachodnio-afrykańskie (np. naczynia malowane i polewane), oddziaływujące na lokalną wytwórczość. Znajdowane w górnych poziomach osadniczych Starego Miasta w Niani fajki gliniane są nie tylko wskaźnikiem chronologicznym, pojawiają się bowiem na terenie Zachodniej Afryki po 1600 r., ale świadczą także o kontaktach wymiennych, stanowiąc tu import z innych obszarów kontynentu.

Rodzimy i wczesny charakter ma natomiast budownictwo, głównie zaś panujący powszechnie w tej strefie Afryki zachodniosudański dom okrągły z cegły banco. Ponadregionalne wydają się być typy niektórych grobów, np. szybowych pod kurhanami, napotkane na stanowisku 32 w Niani. Na uwagę zasługuje jednak przede wszystkim lokalna produkcja żelaza i wytworów z niego, rozwinięta na dużą skalę (kilkanaście rozpoznanych miejsc produkcji datowanych na okres średniowiecza w rejonie Niani), istnienie liczniejszych aglomeracji osadniczych z osiedlami obwiedzionymi niekiedy murami typu „tata” z cegły banco, świadczące o preżności politycznej średniowiecznego i późniejszych organizmów państwowych w tej części Afryki.

Niani przeżywa kryzys w XVI wieku, na co wskazują warstwy noszące ślady zniszczeń i pożarów. Nie wykluczone, że są świadectwem zbrojnej napaści państwa Songaj w 1545 r. W materiale archeologicznym górną granicę chronologiczną intensywniejszego rozwoju miasta (stanowisko 1) uzyskano metodą C¹⁴. Jest to data około 1570 ± 50 r.⁸ Po tych wydarzeniach miasto rozwija się już z mniejszym powodzeniem (Niani, stan. 2 — Nowe Miasto) i zostaje ponownie zniszczone, tym razem najprawdopodobniej w wyniku najazdów plemion Bambara.

Charakter zabudowy i elementy rozplanowania miasta średniowiecznego rysują

---

⁶ Dawniejsze rozbieżne poglądy w sprawie lokalizacji stolicy królestwa Mali zebrał i skomentował w polskiej literaturze W. Filipowiak (*Średniowieczna stolica Mali...*, s. 542-559).

⁷ Trwające z przerwami od kilkunastu lat badania wykopaliskowe w Koumbi Saleh prowadzą aktualnie pp. D. i S. Robert, pracujący stale na Uniwersytecie w Dakarze. Ekipa polska, udająca się w 1972 r. drogą morską na pokładzie statku m/s „Kraków” do Afryki Zachodniej, zatrzymała się krótko w Dakarze i miała okazję, dzięki dużej życzliwości pp. D. i S. Robert, obejrzeć bogate zbiory materiałów archeologicznych z Koumbii i Tekdaoust.

⁸ Filipowiak, Jasnosz, Wołagiewicz, *op. cit.*, s. 620.

się na podstawie obserwacji archeologicznych dość czytelnie⁹. W części południowej i południowo-zachodniej rozlokowała się zabudowa mieszkalna. Podczas ostatniej kampanii wykopaliskowej odsłonięto 3 dalsze domy średniowieczne tworzące, razem z ujawnionymi w sezonie poprzednim, zwartą koncesję rodową. Są to domy okrągłe o średnicach ok. 3,5 m, budowane z cegły banco na fundamentach kamiennych. Na ich zachowane wyposażenie składały się wyroby gliniane — naczynia, przęśliki; żelazne — narzędzia i broń oraz kamienne, np. żarna, rozcieracze. Zespołowi domów towarzyszył warsztat hutniczo-kowalski, na którego ślady natrafiono w w części południowo-zachodniej wykopu. Zabudowa mieszkalna rozpościerała się wokół rozległego placu. Po jego południowej stronie znajdował się meczet, którego szczątki badano w 1968 r. W obrębie miasta czynne były 4 studnie. Jedna z nich była przedmiotem eksploatacji w latach poprzednich.

W 1973 r. rozpoczęto prace we wzmiankowanej już części miasta noszącej tradycyjną nazwę dzielnicy królewskiej¹⁰. Odsłonięto tu znaczną powierzchnię terenu napotykać na warstwę rozłożonej cegły banco i liczne dobrze zachowane jej fragmenty. Udało się odczytać częściowo zarys dużej budowli, szczególnie jej dwa narożniki i dwa poziomy posadzki glinianych. Odległość pomiędzy narożnikami wynosiła ok. 20 m. Na tej podstawie można sądzić, że była to czworoboczna budowla zajmująca ok. 400 m² powierzchni. W zespole zabudowy miasta musiała pełnić funkcję reprezentacyjną, tym bardziej, że ulokowana była na osi meczetu w odległości kilkudziesięciu metrów na wschód od niego. Materiał ceramiczny towarzyszący budowli pozwala wyróżnić starszą i młodszą fazę jej istnienia (potwierdzają to dwa poziomy posadzki). Powstała ona zapewne w XIV wieku. Budowla była niszczona, odbudowywana i ostatecznie, począwszy od XVI stulecia, wyrabowana. W ostateczną ruinę popaść musiała w XIX wieku, kiedy to na terenie Niani pobudowana została jedna z kolejnych wsi, m.in. przy użyciu cegły pochodzącej z murów obwodowych średniowiecznego miasta i rozwalisk rozmaitych budowli. Zwracało uwagę ubóstwo inwentarza budowli i jej otoczenia w porównaniu z obfitym materiałem, głównie ceramicznym, znajdującym w części mieszkalnej badanej dzielnicy. Z kolei na terenie, gdzie posadowiona była budowla, występowało stosunkowo dużo przedmiotów żelaznych (gwoździe, groty strzał). W materiale ceglany specjalną uwagę zwracały liczne fragmenty wykonane z dobrej jakościowo gliny, noszące ślady profilowania, oraz „płytki gliniane”, wypalone, wykonane podobnie, ze starannie przygotowanego surowca. Znaleźiska te mogą być uznane za detale architektoniczne ścian oraz sufitu.

Na południe od omówionego dużego obiektu musiała znajdować się druga budowla dużych rozmiarów o podobnym charakterze, poświadczona przez warstwę rozłożonego banco i detale architektoniczne analogiczne do wyżej wspomnianych. Nie udało się w b. r. odsłonić dostatecznej partii terenu, aby uchwycić plan tej budowli, gorzej od poprzedniej zachowanej. I ta uległa destrukcji. W każdym razie prace ostatniego sezonu pozwoliły na poczynienie istotnych spostrzeżeń o całkowicie odmiennym charakterze zabudowy wschodniej i południowo-wschodniej

---

⁹ Materiały z badań w 1972 r. znajdują się w fazie wstępnego opracowania. Uwagi dotyczące interpretacji obiektów i materiałów ruchomych, odkrytych podczas ostatniej wyprawy, przedstawione w niniejszym omówieniu, mają charakter ustaleń roboczych wymagających uściśleń w toku pełnej analizy źródeł.

¹⁰ Prace w tej części miasta nie zostały zakończone. Przewiduje się ich kontynuację w latach następnych.

partii miasta, gdzie znajdowały się duże budowle wznoszone na planie prostokąta. Stanowią one formę architektoniczną spotykaną rzadko w tej części Afryki stosowaną przede wszystkim w zabudowie publicznej i reprezentacyjnej. Obecność omówionych wielkich obiektów budowlanych rysuje w pełniejszym świetle problematykę badanego stanowiska i daje nowe możliwości konfrontacji materiałów archeologicznych z przekazami pisanymi¹¹.

Władysław Filipowiak, Witold Bender

---

¹¹ Nie wykluczone, że wcześniejszą fazę tych budowli można łączyć z działalnością architekta Abu-Ishac-et-Toudidjen'a sprowadzonego przez Mansa Mousse w pierwszej połowie XIV w.; por. Filipowiak, *Sredniowieczna stolica Mali...*, s. 546.

P.11.84